

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARIDA MUSIQIY USLUBNI FARQLASH VA ANIQLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Z.Zokirova

Termiz davlat pedagogika insituti
Jismoniy madaniyat va san'at fakulteti
Musiqa mahorati va madaniyati kafedrası v/b dotsent (Phd)

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarida musiqiy uslubni farqlash va aniqlash kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari, mazmuni va metodik imkoniyatlari yoritilgan. Musiqiy uslubni anglash kompozitor yoki ijrochining individual xususiyatlarini, muayyan tarixiy davr, janr, milliy maktab va musiqiy yo'nalishga xos belgilarni aniqlash bilan bog'liq murakkab bilish jarayoni sifatida talqin etiladi. Tadqiqot yo'nalishida musiqiy-analitik, tarixiy-uslubiy, eshitish-idrokiy, qiyosiy-baholash va refleksiv komponentlardan iborat kompetensiya tuzilmasi asoslanadi. Shuningdek, faol tinglash, qiyosiy tahlil, musiqiy xaritalash, ijro talqinlarini solishtirish va muammoli topshiriqlar asosida musiqiy uslubni aniqlash kompetensiyasini rivojlantirish modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, musiqiy uslub, uslubiy tafakkur, kasbiy kompetensiya, musiqiy idrok, qiyosiy tahlil, musiqiy ifoda vositalari, tarixiy uslub, milliy musiqa, bo'lajak musiqa o'qituvchisi.

KIRISH

Bugungi kunda oliy musiqa ta'limining muhim vazifalaridan biri bo'lajak musiqa o'qituvchilarini musiqiy asarlarni chuqur anglaydigan, ularning uslubiy xususiyatlarini aniqlay oladigan, turli davr va yo'nalishlarga mansub musiqiy namunalarni qiyoslaydigan hamda o'z tahliliy xulosalarini asoslay oladigan mutaxassislar sifatida tayyorlashdan iborat. Musiqiy asarning badiiy mazmunini to'laqonli anglash uchun uning melodik, ritmik, garmonik, shakliy va tembr xususiyatlarini bilish bilan bir qatorda, ushbu belgilar qaysi uslubiy tizimga mansubligini tushunish ham zarur. Shu jihatdan musiqiy uslubni farqlash va aniqlash kompetensiyasi bo'lajak musiqa o'qituvchisining musiqiy tafakkuri, estetik qarashlari va kasbiy tayyorgarligini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Musiqiy uslub tushunchasi keng mazmunga ega bo'lib, u muayyan tarixiy davr, kompozitor ijodi, milliy musiqa maktabi, janr yoki ijrochilik an'anasiga xos musiqiy xususiyatlarning o'zaro uyg'unligini ifodalaydi. Uslub asarning alohida belgilaridan tashqari, musiqiy fikrlash usuli, badiiy mazmunni tashkil etish tamoyillari, ifoda vositalaridan foydalanish xususiyatlari va ijodiy yondashuvning o'ziga xosligini ham qamrab oladi. Masalan, barokko davri musiqasidagi polifonik

tafakkur va kontrapunktik rivojlanish, klassitsizmga xos shakliy muvozanat, romantizmga xos emotsional kenglik va individual ifoda, milliy musiqa an’analaridagi lad-melodik xususiyatlar turli uslubiy belgilarni anglash uchun asos bo’lib xizmat qiladi.

Musiqiy uslubni aniqlash kompetensiyasi faqat asarning qaysi davrga yoki kompozitorga tegishli ekanini taxmin qilish bilan cheklanmaydi. Talaba uslubiy xususiyatlarni eshitish orqali ilg’ashi, ularni musiqiy material bilan bog’lashi, tegishli tarixiy va nazariy bilimlar asosida izohlashi hamda xulosasini aniq dalillar bilan asoslay olishi kerak. Demak, ushbu kompetensiya bilim, idrok, tahlil, qiyoslash va baholash faoliyatlarining integratsiyasini nazarda tutadi. Uni rivojlantirishda talabaning tayyor ma’lumotlarni o’zlashtirishi bilan bir qatorda, mustaqil kuzatishi va musiqiy dalillar asosida xulosa chiqarishiga alohida e’tibor qaratish lozim. Musiqiy uslubni farqlash va aniqlash kompetensiyasini shakllantirish, avvalo, musiqiy idrokni rivojlantirish bilan bog’liq. Musiqiy idrok jarayonida talaba tovushlar ketma-ketligini qabul qilishdan tashqari, ularning o’zaro munosabatlarini anglaydi, melodik rivojlanishni kuzatadi, ritmik tuzilish va garmonik harakatning xususiyatlarini ajratadi. Uslubiy idrok esa mazkur belgilarni yaxlit tizim sifatida qabul qilish va ularning muayyan musiqiy tafakkurga xosligini tushunishni talab etadi. Shu sababli musiqiy uslubni aniqlashni faqat nazariy tushunchalarni yodlash asosida emas, balki muntazam tinglash va tahlil faoliyati orqali rivojlantirish zarur.

Uslubiy kompetensiyaning muhim nazariy asosi tarixiylik tamoyilidir. Har bir musiqiy asar muayyan tarixiy-madaniy muhitda yaratiladi va shu muhitning estetik qarashlari, ijodiy an’analari hamda musiqiy tafakkur xususiyatlarini aks ettiradi. Talaba asarni tarixiy sharoitidan uzilgan holda o’rgansa, uning uslubiy belgilarini yuzaki anglash xavfi mavjud. Shu bois musiqiy tahlilda asarning yaratilish davri, kompozitor ijodining umumiy xususiyatlari, janr an’analari va ijrochilik muhiti bilan bog’liq ma’lumotlarni musiqiy materialning o’zi bilan uyg’unlashtirish maqsadga muvofiq.

Musiqiy uslubni anglashning ikkinchi muhim asosi — yaxlitlik tamoyilidir. Uslubni alohida musiqiy belgilar yig’indisi sifatida emas, balki o’zaro bog’langan badiiy tizim sifatida o’rganish talab etiladi. Masalan, asarning ritmik xususiyatini aniqlashning o’zi uning uslubini to’liq belgilash uchun yetarli emas. Ritm melodik rivojlanish, garmonik tuzilish, shakl, faktura va badiiy mazmun bilan birgalikda tahlil qilingandagina aniqroq uslubiy xulosa chiqarish mumkin. Bu yondashuv talabaning musiqiy tafakkurini alohida belgilarni sanab o’tishdan tizimli tahlil darajasiga olib chiqadi.

Kompetensiyaviy yondashuv musiqiy uslubni aniqlash jarayonida nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo’llashni asosiy mezonlardan biri sifatida belgilaydi. Talaba musiqiy uslubga oid tushunchalarni bilishi bilan birga, ilgari o’rganmagan asarni tinglaganda ham uning asosiy uslubiy belgilarini aniqlashga harakat qilishi kerak. Buning uchun mashg’ulotlarda turli kompozitorlar, tarixiy davrlar, milliy maktablar va ijrochilik an’analariga mansub musiqiy namunalar bilan ishlash lozim. Talaba yangi musiqiy materialga duch kelganida avvalgi bilimlarini faollashtiradi, o’xshash va farqli belgilarni aniqlaydi hamda o’z xulosasini dalillar bilan asoslaydi.

Musiqiy uslubni farqlash kompetensiyasi estetik tarbiya bilan ham uzviy bog‘liq. Turli uslub va an‘analarga mansub asarlarni o‘rganish talabani musiqiy dunyoqarashini kengaytiradi, badiiy xilma-xillikni anglashiga yordam beradi va musiqiy hodisalarga nisbatan asosli munosabatni shakllantiradi. Bunda milliy musiqa merosiga alohida o‘rin berish muhimdir. O‘zbek mumtoz musiqasi, maqom san‘ati, xalq kuy-qo‘shiqlari va zamonaviy kompozitorlik ijodini jahon musiqasi namunalari bilan qiyosiy o‘rganish talabani milliy va umuminsoniy musiqiy qadriyatlar haqidagi tasavvurlarini boyitadi. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida musiqiy uslubni farqlash va aniqlash kompetensiyasini rivojlantirish uchun uning tarkibiy qismlarini o‘zaro bog‘liq holda tashkil etish zarur. Mazkur maqolada ushbu kompetensiyani musiqiy-analitik, tarixiy-uslubiy, eshitish-idrokiy, qiyosiy-baholash va refleksiv komponentlardan iborat tuzilmasi taklif etiladi.

Musiqiy-analitik komponent talabani asardagi melodik, ritmik, garmonik, shakliy va fakturaviy xususiyatlarni aniqlash qobiliyatini qamrab oladi. Uslubni farqlashda musiqiy ifoda vositalari asosiy dalillar vazifasini bajaradi. Talaba, masalan, polifonik rivojlanish, davriy shakl, melodik bezaklar, ritmik urg‘ular yoki muayyan faktura xususiyatlarini aniqlab, ularning asar uslubi bilan aloqasini tushuntirishi kerak.

Tarixiy-uslubiy komponent turli davrlar, kompozitorlar, janrlar va milliy musiqa maktablarining o‘ziga xos xususiyatlarini bilish va anglash bilan tavsiflanadi. Ushbu komponent talabani musiqiy asarni tarixiy-madaniy kontekstda o‘rganishiga yordam beradi. Bunda tarixiy ma’lumotlar musiqiy tahlilni to‘ldirishi, ammo bevosita tinglash va nota matnini o‘rganishning o‘rnini bosmasligi lozim.

Eshitish-idrokiy komponent talabani asarni tinglash orqali uslubiy belgilarni ilg‘ashi, musiqiy obraz va ifoda vositalarini farqlashi hamda eshitilgan materialni oldingi tajribasi bilan bog‘lay olishini ifodalaydi. Bu qobiliyat muntazam va maqsadli tinglash, musiqiy fragmentlarni tanib olish, turli ijrolarni taqqoslash va eshitish xulosalarini nota matni bilan tekshirish orqali rivojlanadi.

Qiyosiy-baholash komponenti turli asar yoki ijro talqinlari o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlash, ularning uslubiy ahamiyatini tushuntirish hamda xulosalarni dalillar bilan asoslashni nazarda tutadi. Masalan, bir xil janrdagi ikki asarning melodik rivojlanishi yoki bir asarning turli ijrochilar tomonidan talqin qilinishidagi farqlar tahlil qilinishi mumkin. Bunday faoliyat talabada musiqiy hodisalarni ongli baholash va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Refleksiv komponent esa talabani o‘z tahliliy faoliyatini baholashi, aniqlagan uslubiy belgilarining to‘g‘riligini tekshirishi va xulosalarini zarur hollarda qayta ko‘rib chiqishini qamrab oladi. Refleksiya musiqiy tahlilni yakunlovchi bosqich bo‘lish bilan birga, keyingi o‘rganish faoliyatini ham yo‘naltiradi. Talaba qaysi belgilarni to‘g‘ri aniqlaganini, qaysi jihatlarida qiynalganini va kelgusida nimalarga ko‘proq e’tibor qaratishi kerakligini anglab boradi. Mazkur kompetensiyani rivojlantirishda faol tinglash metodidan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Faol tinglash jarayonida talaba musiqani shunchaki eshitish bilan cheklanmaydi, balki oldindan belgilangan vazifalarni bajaradi. Masalan, asarning

melodik xususiyatlarini aniqlash, ritmik harakatini kuzatish, faktura va garmonik tuzilishiga e’tibor qaratish yoki musiqiy rivojlanishdagi kontrastlarni belgilash talab etiladi. Bunday tinglash topshiriqlari talabanning diqqatini maqsadli yo‘naltiradi va musiqiy dalillarni ongli ravishda ajratishga yordam beradi.

Qiyosiy tinglash usuli musiqiy uslubni aniqlashda alohida samaraga ega. Bunda talabalar ikki yoki undan ortiq musiqiy namunani tinglab, ularning o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlaydilar. Masalan, barokko va klassitsizm davrlariga mansub asarlarni qiyoslashda polifonik rivojlanish, shakliy tuzilish, faktura, melodik xarakter va musiqiy ifoda vositalarining o‘ziga xosligi o‘rganiladi. Milliy musiqa namunalarini tahlil qilishda esa lad-melodik xususiyatlar, ritmik tuzilish, ijrochilik an’analar va musiqiy bezaklarning qo‘llanishiga e’tibor qaratiladi. Bunda asosiy maqsad uslublarni oddiy qarama-qarshi qo‘yish emas, balki har birining ichki badiiy qonuniyatlarini tushunishdir.

Musiqiy uslubni aniqlashda “uslubiy xarita” tuzish metodidan ham foydalanish mumkin. Talaba tinglangan asar bo‘yicha kompozitor yoki ijrochi, tarixiy davr, janr, asosiy musiqiy belgilar, ifoda vositalari, shakliy xususiyatlar va badiiy xarakter kabi mezonlarni o‘z ichiga olgan xarita yaratadi. Xarita asarning muhim belgilarini tizimlashtirishga yordam beradi. Biroq undagi xulosalar musiqiy material bilan asoslanishi zarur. Shu sababli talaba har bir belgi qaysi musiqiy fragment yoki nazariy xususiyatga tayanib aniqlanganini tushuntirishi lozim.

Muammoli ta’lim metodida talabaga javobi oldindan berilmagan musiqiy topshiriq taklif etiladi. Masalan, asarning muayyan uslubga mansubligini aniqlash, ikki xil uslubga xos belgilarni ajratish yoki musiqiy fragmentning qaysi xususiyatlari uning tarixiy davrini aniqlashga yordam berishini izohlash topshiriladi. Talaba tinglash, nota matnini kuzatish, tarixiy ma’lumotlarni o‘rganish va qiyosiy tahlil orqali mustaqil xulosa chiqaradi. O‘qituvchi esa tayyor javobni taqdim etishdan ko‘ra, izlanish jarayonini yo‘naltiradi va tahliliy fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi.

Musiqiy uslubni farqlash kompetensiyasini rivojlantirishda ijrochilik amaliyotidan foydalanish ham muhimdir. Talaba bir asarning turli ijrolarini tinglab, temp, dinamika, artikulyatsiya, frazirovka, tovush sifati va musiqiy urg‘ularning talqinga ta’sirini aniqlashi mumkin. Bu jarayonda asarning tarixiy uslubi bilan ijrochining individual talqini o‘rtasidagi farqni anglashga e’tibor beriladi. Chunki muayyan asarning uslubiy xususiyatlari uning ijrosida namoyon bo‘lsa-da, ijrochining shaxsiy yondashuvi ham alohida badiiy qatlamni hosil qiladi.

Raqamli ta’lim resurslari mazkur jarayonni yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Audio va video yozuvlar, elektron nota matnlari, turli ijrolarning yozib olingan namunalari va musiqiy kutubxonalardan foydalanish orqali talabalar bir asarni bir necha bor tinglash, alohida qismlarni qiyoslash va o‘z tahliliy kuzatuvlarini qayd etishlari mumkin. Raqamli vositalardan foydalanish mustaqil o‘rganish imkoniyatini kengaytiradi, biroq musiqiy uslubni aniqlashda talabanning eshitish idroki, tahliliy fikrlashi va mustaqil xulosasi markaziy o‘rinda qolishi zarur.

Milliy musiqa merosi asosidagi topshiriqlar ham uslubiy kompetensiyani rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega. O‘zbek maqom san’ati, xalq kuy-qo‘shiqlari, an’anaviy ijrochilik va zamonaviy kompozitorlik asarlarini tinglash

hamda tahlil qilish orqali talabalar milliy musiqaning o‘ziga xos ifoda vositalarini anglaydilar. Bunda milliy musiqani faqat umumiy tarixiy ma’lumotlar asosida emas, balki real musiqiy namunalarning melodik, ritmik, lad, shakl va ijrochilik xususiyatlarini o‘rganish orqali tahlil qilish lozim. Bu yondashuv milliy merosga ongli munosabatni, musiqiy-estetik didni va madaniy qadriyatlarni anglashni kuchaytiradi. Yuqoridagi nazariy va metodik yondashuvlar asosida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida musiqiy uslubni farqlash va aniqlash kompetensiyasini rivojlantirish uchun “tinglash – belgilarni aniqlash – qiyoslash – tarixiy-madaniy kontekstda anglash – dalillash – xulosa chiqarish – refleksiya” modelini taklif etish mumkin.

Birinchi bosqichda talaba musiqiy asarni yaxlit holda tinglaydi va uning umumiy xarakteri haqida dastlabki tasavvur hosil qiladi. Ikkinchi bosqichda melodik, ritmik, garmonik, shakliy va fakturaviy belgilar aniqlanadi. Uchinchi bosqichda ushbu belgilar boshqa asarlar yoki uslubiy namunalar bilan qiyoslanadi. To‘rtinchi bosqichda asar tegishli tarixiy-madaniy muhit, janr va ijrochilik an‘analari bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Beshinchi bosqichda talaba uslubiy xulosalarini aniq musiqiy dalillar bilan asoslaydi. Oltinchi bosqichda umumlashtirilgan xulosani bayon qiladi. Yakuniy bosqichda esa o‘z tahlilini baholab, xulosalarining asoslanganligi va aniqligini tekshiradi.

Mazkur modelni amalga oshirishda o‘qituvchi topshiriqlarni talabalarning tayyorgarlik darajasiga muvofiq murakkablashtirib borishi kerak. Dastlab yaqqol farqlanadigan uslubiy namunalar tanlanadi, keyinchalik esa bir-biriga yaqin xususiyatlarga ega asarlar va murakkab ijro talqinlari tahlilga jalb etiladi. Shu tariqa talaba uslubni tashqi belgilar asosida taxmin qilishdan musiqiy dalillarga tayangan holda aniqlash darajasiga o‘tadi.

Kompetensiyani baholashda musiqiy belgilarni aniqlash aniqligi, uslubiy bilimlardan foydalanish, qiyosiy tahlilni amalga oshirish, tarixiy-madaniy kontekstni hisobga olish, xulosalarni dalillash va refleksiv baholash mezonlari qo‘llanilishi mumkin. Baholashda talabaning faqat to‘g‘ri javob topishi emas, balki ushbu javobga qanday musiqiy kuzatuvlar orqali kelgani ham hisobga olinishi lozim. Masalan, asarning uslubini to‘g‘ri aniqlagan talaba o‘z xulosasini melodik rivojlanish, faktura, shakl, garmonik xususiyat yoki ijrochilik belgilariga tayangan holda izohlay olsa, uning kompetensiyasi yanada to‘liq namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, mustaqil tahlil portfoliolarini yuritish uslubiy kompetensiyaning rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi. Talaba tinglagan asarlari, aniqlagan uslubiy belgilar, qiyosiy tahlil natijalari va o‘z xulosalarini muntazam qayd etib boradi. O‘qituvchi ushbu materiallar orqali talabaning musiqiy idroki, tahliliy fikrlashi va mustaqil ishlash qobiliyatidagi o‘zgarishlarni baholashi mumkin.

Taklif etilgan modelning pedagogik ahamiyati shundaki, u musiqiy uslubni o‘rganishni tayyor tasniflarni yodlash bilan cheklamaydi. Aksincha, talabaning eshitish tajribasi, nazariy bilimlari, tarixiy qarashlari va tahliliy faoliyatini birlashtiradi. Natijada bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi turli musiqiy asarlarning uslubiy xususiyatlarini mustaqil aniqlash, o‘z xulosalarini asoslash va olingan bilimlarni pedagogik faoliyatga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarida musiqiy uslubni farqlash va aniqlash kompetensiyasini rivojlantirish oliy musiqa ta’limining muhim nazariy va amaliy vazifalaridan biridir. Mazkur kompetensiya talabani musiqiy asarlarni tinglash, ularning ifoda vositalarini aniqlash, uslubiy belgilarni qiyoslash, tarixiy-madaniy kontekstni anglash va xulosalarni dalillar bilan asoslash qobiliyatlarini birlashtiradi. Shu sababli uni rivojlantirishda musiqiy nazariya, tarix, ijrochilik amaliyoti va mustaqil tahlil faoliyatini o‘zaro integratsiyalash zarur.

Maqolada taklif etilgan musiqiy-analitik, tarixiy-uslubiy, eshitish-idrokiy, qiyosiy-baholash va refleksiv komponentlardan iborat kompetensiya tuzilmasi talabani uslubiy tafakkurini izchil rivojlantirishga yo‘naltirilgan. “Tinglash – belgilarni aniqlash – qiyoslash – tarixiy-madaniy kontekstda anglash – dalillash – xulosa chiqarish – refleksiya” modeli esa ta’lim jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish va baholash imkonini beradi.

Faol tinglash, qiyosiy tahlil, uslubiy xaritalash, muammoli topshiriqlar, raqamli resurslar va milliy musiqa merosi namunalari bilan ishlash talabalarning musiqiy idroki va mustaqil tahliliy faoliyatini rivojlantirish uchun samarali metodik vositalar hisoblanadi. Ayniqsa, uslubiy xulosalarni aniq musiqiy dalillar bilan asoslashga yo‘naltirilgan topshiriqlar talabani kasbiy mustaqilligini kuchaytiradi.

Demak, musiqiy uslubni farqlash va aniqlash kompetensiyasini rivojlantirish bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, musiqiy tafakkurini kengaytirish, milliy va jahon musiqa merosiga ongli munosabatini shakllantirish hamda kelajakdagi pedagogik faoliyatida musiqiy asarlarni chuqur va asosli tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asqarova, S. "XOR VA XORSHUNOSLIK FANI DARSLARIDA KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH." *Yevroosiyo Akademik tadqiqotlar jurnali* 2 (2022): 62-65.
2. Ibraeva, K. E. va S. M. Askarova. "CHOG'ULUVCHI IJROCHILIK TALABALARNING BADIY VA IJODIY FAOLIYATINING BIR TURI SIFATIDA." *Sharq san'ati va madaniyati* 4.2 (2023): 578-586.
3. Asqarova, S. M., and S. B. Kenjayeva. "MADANIYAT VA SAN'AT TA'LIM TASHKILOTLARIDA O'QITISHNING ZAMONAVIY METODLARI." *Advances in Science and Education* 1.11 (2025): 60-63.
4. Asqarova, S., and M. Xayitboyeva. "UMUMTA'LIM MAKTABIDA XOR TO'GARAGI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI." *Interpretation and researches* 1 (2023).
5. Asqarova, S. "MUSIQIY TA'LIMIDA ABU ALI IBN SINO MEROSIDAN FOYDALANISH." *Interpretation and researches* 1 (2023).
6. Muhammadjonovna, Askarova Sohibaxon va Kuserbayev Janbolat Asetovich. "Musika va qo'shiq san'ati orqali talabalarni axloqiy tarbiyalash." *XALQARO IJTIMOIIY FANLAR VA FANLARARO TADQIQOTLAR JURNALI ISSN: 2277-3630 Ta'sir omili: 8.036* 12.02 (2023): 12-16.